

Отримано: 07.12.2021 р.

Прорецензовано: 28.12.2021 р.

Прийнято до друку: 15.01.2022 р.

e-mail: stopchak_mv@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2022-33-76-81

Стопчак М. Політика Польщі та Румунії щодо інтернованої армії УНР (1921–1924): українська зарубіжна історіографія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2022. Вип. 33. С. 76–81.

УДК 94(477) «1921/1924» (045)

Микола Стопчак

ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ ТА РУМУНІЇ ЩОДО ІНТЕРНОВАНОЇ АРМІЇ УНР (1921–1924): УКРАЇНСЬКА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження здійснено комплексний аналіз стану вивчення в українській зарубіжній історіографії політики керівництва Польщі та Румунії протягом 1921 – 1924 рр. щодо інтернованої Армії УНР. Показано, що у працях українських зарубіжних авторів зазначена політика була висвітлена на більш високому рівні, порівняно з радянською історіографією. Водночас зазначено, що в низці праць політика Польщі та Румунії щодо інтернованих українських вояків нерідко висвітлювалася без достатнього аналізу обставин, які зумовлювали її спрямованість, як в цілому, так і в окремих конкретних епізодах. Це завадило українським зарубіжним історикам розглянути цю політику як закінчену наукову проблему.

Ключові слова: уряди Польщі та Румунії, українська зарубіжна історіографія, історіографічний процес, українська військова еміграція, інтернована Армія УНР.

Mykola Stopchak

THE POLICY OF POLAND AND ROMANIA ON THE INTERNED ARMY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (1921–1924): UKRAINIAN FOREIGN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes the historiographical achievements of Ukrainian foreign historians on the policy of the leadership of Poland and Romania during 1921–1924 regarding the Army of the Ukrainian People's Republic interned in the camps of these countries. General scientific and special research methods were used in solving the set tasks: historiographical analysis and synthesis, generalization, quantitative, historical-comparative, etc. The conceptual approaches and techniques used by Ukrainian foreign experts to scientifically reconstruct this policy were clarified. It is shown that Ukrainian foreign historians rejected the ideologically biased conclusions of Soviet historiography regarding the policy of the Polish and Romanian leadership towards the interned Army of the UPR, preparing a number of works in which this problem was covered at a higher scientific level.

It is noted that not all works covered the research problem to the same extent. A characteristic feature of these works in the interwar period was the simple statement of more or less favorable attitude of the governments of Poland and Romania to interned soldiers, emphasizing that Poles and Romanians helped the interned Army of the UPR, pursuing their own political goals. At the same time, this problem was considered by the authors of the publications not directly, but in the context of a wider palette of camp issues. The analytical component of such publications was low.

It is emphasized that Ukrainian foreign historians of the postwar period departed from a simple and concise statement of well-known facts on the researched problem, at a higher analytical level analyzed the policy of Polish leaders regarding the interned Army of the UPR. However, the attitude of the Romanian authorities towards interned Ukrainian soldiers generally fell out of sight of Ukrainian foreign researchers of the postwar period.

A general conclusion is made that in the works of Ukrainian foreign historians the policy of Polish and Romanian government circles regarding the interned Army of the Ukrainian People's Republic on their territory was not considered a complete scientific problem. As a rule, the desire of the politicians of these countries to use the military potential of the Ukrainian army to solve their own problems in relations with Soviet Russia was stated, but without a sufficient analysis of the circumstances that determined the direction of such a policy. In addition, the analysis of the research topic showed a clear bias towards the coverage of the policy of the Polish leadership towards Ukrainian soldiers interned on its territory. Romania's position on this issue was covered only in isolated works, which significantly impoverished the historiography of the problem as a whole.

Key words: Governments of Poland and Romania, Ukrainian foreign historiography, historiography process, Ukrainian military emigration, internee Army of UNR.

Актуальність досліджуваної теми, ступінь її вивчення в сучасній вітчизняній історіографії, мета та поставлені завдання викладені у двох статтях автора, надрукованих у часописі «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського» за 2020-й та 2021 роки [15; 16]. Це позбавляє нас від необхідності їх висвітлення у представленій статті. Вона присвячена аналізу осмислення в українській зарубіжній історіографії політики Польщі та Румунії щодо інтернованої протягом 1921 – 1924 рр. у таборах цих країн Армії УНР.

Варто зазначити, що у міжвоєнний період політика Польщі та Румунії щодо інтернованої Армії УНР висвітлювалась українськими зарубіжними дослідниками епізодично. Частіше це була проста констатація більш-менш прихильного ставлення урядів цих країн до інтернованих вояків, аналітична складова у таких публікаціях була відсутня. Серед поодиноких праць, автори яких прагнули висловити своє бачення зазначеної проблеми, варто назвати статтю С. Томашівського «Петлюра. Політичний некролог», надруковану у 1922 р. у збірці «Під колесами історії». Зазначаючи, що згідно з Ризьким договором 1921 р. польський уряд зобов'язався «усунути поза межі держави низку осіб, нелюбих совітському урядові, між іншим і Петлюру», який очолював українську політичну і військову еміграцію, С. Томашівський підкреслює, що поляки робили це з великим небажанням. І зовсім «не ізза вдячності до «союзника», – пояснював автор, – а тому, що з остаточним упадком «головного отамана» Польща тратить політичне і моральне *placet* на володіння західноукраїнськими землями, одиноке, яке досі встигли здобути у неолібералів. У хвилі упадку радянського режиму на сході це може мати не аби-яке політичне значіння. Значить – Петлюра справді дорогий Польщі» [17, с. 29].

По суті, погоджувався із споживацьким ставленням польської влади до інтернованих українських вояків й І. Мазепа. У своїй праці «Україна в огні й бурі революції» він зазначав, що становище вояків у таборах нерідко залежало від конкретної міжнародної ситуації: перед загрозою втратити завойоване поляки покращували умови життя таборитів, а після замирення з більшовиками у Ризі у березні 1921 р. воно значно погіршилось, «хоч поляки запевняли, що все буде гаразд» [7, с. 447]. В умовах підготовки до Всеукраїнського антибільшовицького повстання поляки, зазначав І. Мазепа, також переслідували лише власні цілі. Вони зовсім не збиралися сприяти українським воякам у поваленні більшовицького режиму в Україні, а ставили лише завдання, використовуючи їх, «... лякати більшовиків перспективами можливих заворушень на Україні, сіяти там хаос та безладдя» [7, с. 462].

Серед авторів праць міжвоєнного періоду, які певною мірою торкалися досліджуваної теми, варто назвати Г. Порохівського та Д. Геродота, які тісно були пов'язані з українською військовою еміграцією в Румунії. Зокрема, Г. Порохівський був командиром 2-ї кулеметної бригади 3-ої Залізної дивізії, яка однією з перших була інтернована у таборах Румунії. Згодом він став одним із лідерів української військової еміграції в Румунії. Її чисельність у румунських таборах для інтернованих наприкінці 1921 р., за даними сучасного дослідника В. Власенка, дорівнювала за різними підрахунками від 1350 до 1700 осіб [1, с. 106]. Г. Порохівський друкувався у низці таких універсальних видань, як «Гуртуймося» (Прага), «За державність», «Табір» та ін., залишив цікаві спогади про таборовий період Армії УНР у Румунії.

Характерна риса спогадів Г. Порохівського – наявність значного фактологічного матеріалу, вдумливий аналіз багатьох аспектів перебування інтернованого війська УНР у румунських таборах [8; 9; 10; 11; 12; 13]. У своїх спогадах він досить детально описав самі табори для інтернованих («Читацьця» і «Бартоломея» у Брашові, «Кастел» у Орадя-Маре, «Рада негру» у Феґераші), їх контингент, умови інтернування, охарактеризував ті труднощі, з якими довелося зіштовхнутись інтернованим воякам-українцям в Румунії, особливо на початку інтернування. З праць Г. Порохівського випливає, що уряд Румунії вже на початку інтернування створив у всіх таборах більш-менш прийнятні умови для побуту українських військовиків. Він взяв їх на своє утримання, надавав посильну матеріальну допомогу, забезпечив частину українських інтернованих вояків сезонною працею, створив умови для збереження військової організації, налагодження культурно-освітньої діяльності, забезпечив зв'язок з дипломатичною місією УНР у Румунії. Хоча при цьому Г. Порохівський зауважував, що румунська влада, користуючись складними побутовими умовами українських таборитів, на початку 1922 р. вдалася до їх активного використання на різних роботах, переважно тих, які потребували значного фізичного навантаження – на вугільних копальнях, прокладці залізничних колій, засипанні окопів, польових роботах. «Брутальність, бруд, спека або дощ – все це дуже негативно впливало на настрої», – зазначав автор [12, с. 85].

Варто зазначити, що безпосередньо аналізу політики румунських владних структур щодо інтернованих українських вояків Г. Порохівський у своїх спогадах не здійснював. Але наведений у них матеріал безумовно, хоч і побічно, свідчив, що очільники Румунії, особливо в перший період інтернування українських вояків, були зацікавлені в збереженні боєздатності українського війська, як противаги агресивним устремлінням радянських України та Росії.

Що стосується праць Д. Геродота (Івашини), то вони ще донедавна були маловідомі навіть науковцям-історикам. Між тим, він у 20–30-ті рр. ХХ ст. був однією з важливих фігур в українській політичній еміграції в Румунії. Переїхавши влітку 1921 р. з Польщі до Румунії, Д. Геродот розгорнув активну публіцистичну діяльність. У міжвоєнний період він публікувався в таких періодичних виданнях, як «Воля» (Австрія), ілюстрований календар «Хлібороб», календар-альманах «Дніпро», «Наша зоря», «Новий час», «Українська трибуна», «Український інвалід» (Польща), «Самостійна думка», «Самостійна думка української матері», «Хліборобська правда» (Румунія), «Гуртуймося», «Студентський вісник» (Чехословаччина) та ін. Але найчастіше він публікувався на сторінках друкованого органу уряду УНР в еміграції – громадсько-політичному і літературно-мистецькому тижневику «Тризуб», що видавався у Парижі. За підрахунками В. Власенка, у ньому розміщено близько 70 матеріалів за підписом Геродота. Крім того, на думку дослідника, більшість матеріалів про Румунію без зазначення авторства також належить Геродоту [2, с. 320]. Аналіз творчого доробку Д. Геродота на сторінках даного видання був здійснений В. Власенком у статті «Творча спадщина Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневику «Тризуб» [3]. Автор, відзначивши розмаїття жанрів, притаманних роботам Д. Геродота, проаналізував блоки проблем щодо української міжвоєнної еміграції, які розглядались в працях журналіста. Вивчення статті автора засвідчило, що попри розмаїття тем, які піднімав Д. Геродот на сторінках тижневику стосовно еміграції в Румунії, питання про політику Румунії, щодо інтернованих в таборах цієї країни українських вояків, ним маже не розглядалось. Згадку про неї ми знаходимо лише у його виступі на I Конференції української еміграції в Румунії, що відбулась у вересні 1923 р. у Бухаресті, опублікованому на сторінках часопису у 1933 р. Це був період, коли перебування українських вояків у таборах фактично завершувалось, оскільки керівництво Румунії більше не мало потреби використовувати їх у протистоянні з СРСР. Свідченням цього, на думку Д. Геродота, були, по-перше, небезпідставні чутки про те, що Румунія визнає СРСР і справами української еміграції опікуватиметься радянське дипломатичне представництво; по-друге, в місцях проживання емігрантів у Румунії з'явилися офіційні комісії, які не тільки з'ясовували думку українців щодо повернення на Батьківщину, а й нерідко дуже настійливо радили це зробити; по-третє, в умовах погіршення економічного становища румунський уряд запровадив жорсткий контроль щодо іноземців для закриття таборів і виселення їх мешканців до 1 жовтня 1923 р. за межі країни. Після завершення роботи конференції, зазначав Д. Геродот, утиски й арешти емігрантів з боку румунської влади посилювались і Громадсько-допомоговому комітету та Надзвичайній дипломатичній місії УНР довелося докласти чимало зусиль для їх припинення і звільнення з-під арешту співвітчизників [4, с. 26–27].

У якості джерела з досліджуваної теми можна назвати й листи керівника Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) в Румунії К. Мацієвича до Головного Отамана військ УНР С. Петлюри, написані протягом 1921–1923 рр., хоча вони і були оприлюднені за доби незалежної України. Їх аналіз засвідчив, що румунське керівництво планувало свою політику з огляду на міжнародну ситуацію та стан взаємин з більшовицькою владою України та Росії. Вже у листі від 28.02.21р. Мацієвич повідомляє С. Петлюру, що серед румун зростає впевненість, що «більшевики не чіпатимуть Румунію», а тому шанси на підтримку з боку румунської влади державотворчих зусиль української політичної еміграції зменшуються [6, с. 45]. В листах від 19.05. 21 р. та 06.09.21р. очільник НДМ пише, що з одного боку, румуни ставляться до нас прихильно, навіть після ноти Чичеріна і Раковського, у якій ті звинувачували Румунію у підтримці українського руху і визнанні НДМ, не відмовляються від зносин Урядом УНР. А з іншого боку, зазначав К. Мацієвич, будь-яких кроків реальної допомоги українській справі уникають [6, с. 49, 52]. Не змінилася ситуація і восени 1921 р., коли інтернована Армія УНР готувалася до Другого Зимового походу, маючи на меті спільно з українськими повстанцями повалити владу більшовиків і відновити українську державність. У листі до Головного Отамана від 12 жовтня 1921 р. К. Мацієвич прямо зазначав, що хоча румуни і вживають заходів для попередження можливого нападу більшовиків на Румунію, проте не вірять у можливість війни з ними. А «тому, – писав він, – ні військові, ні політичні розмови в сучасний момент з румунами на тему мож-

ливої війни з більшовиками не тільки їх не цікавлять, а навіть трохи начебто дратують. Недавно ми одержали з Міністерства Війни офіційну пораду втримувати наших збігців і інтернованих від ворожої агітації проти більшовиків. Так само настрої румунських військових кіл є доволі мирний, бо військо не хоче воювати. Керуюча партія Авереску як і його уряд теж рішуче проти війни і гідні скоріше тимчасово віддати Бессарабщину, ніж воювати за неї» [6, с. 54].

Як впливає з листів К. Мацієвича, у 1922 р. ставлення румунського керівництва до української еміграції хоча і залишалось більш-менш прихильним, «але цілком пасивним по принципу: «сидіть собі спокійно, ми вас не чіпаємо, але ви до нас не лізьте» [6, с. 64]. У 1923 р. це ставлення змінилось. Румуни почали мирні переговори з Радянської Росією, прийняли рішення про закриття таборів для інтернованих українських вояків, і як наслідок, зазначав очільник НДМ у листі до С. Петлюри від 17 квітня 1921 р., «в політичному відношенні з нами майже не рахуються» [6, с. 66]. Щодо політики Румунії стосовно Радянської України, то «вона, – писав К. Мацієвич, – триматиметься твердого і рішучого невмішування в діла за Дністром. Гадаю, що такий настрої і в Польщі» [6, с. 74].

Вагоме підтвердження щодо залежності румунської політики щодо українських інтернованих вояків від зовнішніх обставин прозвучало в листі К. Мацієвича від 03 жовтня 1923 р. Констатуючи відмову Ради Міністрів Румунії у вступі українських старшин до Румунської Вищої Військової Школи, він наголошував: «Цілком зрозуміло, що тут причини політичного характеру і найбільше значення мали переговори, які проводяться проміж Румунією і Совітами... Тепер же, після того, як табори наші зліквідовані, під великим сумнівом для румун існування нашої армії і наших старшин» [6, с. 94]. Свій лист автор завершував гірким висновком: «Ми тут зараз переживаємо сумні часи “гоненій” на біженців» [6, с. 97].

У повоєнний період одним із перших звертався до зазначеної проблеми П. Феденко. Однак у його працях дуже коротко розглядається лише політика урядових кіл Польщі щодо інтернованих вояків Армії УНР після підписання Ризького миру 1921 р. Автор констатував, що після замирення з більшовиками польська влада значно погіршила умови перебування інтернованих у таборах, серед польської урядової верхівки активно мусувалась думка про вигідність взагалі ліквідувати українську еміграцію. «Граф Шептицький, тодішній міністр війни в польському уряді, – писав П. Феденко, – ставив домагання до уряду УНР, щоб наддніпрянські емігранти «виносилися» з Польщі, бо присутність української еміграції в Польщі перешкоджала «добросусідським відносинам» між Польщею і Росією» [18, с. 256]. Лише окремі політики, зокрема член польського парламенту Тадеуш Голувко, застерігав поляків від нищення української еміграції, нагадуючи, що саме Армія УНР «своєю кров'ю обороняла також Польщу від Советської Росії в 1920 році». Однак ці заклики не були почуті, констатував П. Феденко. «Для діяльності уряду УНР на чолі з С. Петлюрою в Польщі були створені такі обставини, що він мусів залишити польську територію в 1924 році» [18, с. 256].

Більш глибоко розглянув окреслену проблему М. Ковалевський. У своїй праці «При джерелах боротьби», що вийшла друком у 1960 р., він проаналізував внутрішньополітичну боротьбу в польському політикумі щодо перспектив українсько-польських взаємин після поразки Української революції. Ця боротьба безпосередньо впливала і на долю інтернованої Армії УНР. Автор зазначав, що серед польської політичної еліти існувало два підходи до «української проблеми». Перший підхід репрезентував польський очільник Й. Пілсудський та його найближче політичне та військове оточення – Валерій Славек, Олександр Пристор, Вацлав Єнджиєвич, полковник Щецель. Вони вважали, що більшовизм радянської Росії несе загрозу для існування як самої Польщі, так і України. Тому і полякам, і українцям в умовах, коли більшовицька імперія, ще не зміцніла, і не може «переводити великодержавну програму експансії на своїх західних теренах», слід порозумітися «на підставі обов'язкового призначення суверенності й спільноти політичних змагань» [5, с. 589]. Проблема Галичини, яка могла стати перешкодою на шляху такого порозуміння, прибічники Пілсудського пропонували розв'язати шляхом надання їй широкої автономії у всіх сферах життя [5, с. 589–590]. При цьому М. Ковалевський зазначав, що концепцію українсько-польського союзу поділяли не лише найближчі сподвижники маршала Ю. Пілсудського, а й низка соціалістичних діячів (З. Заремба, Л. Васілевський, М. Недзяковський). Були прихильники цієї концепції й у колах католицьких консервативних елементів (К. Ярошинський), хоча їх політичні погляди накладали певний відбиток на трактування цілей такого порозуміння і шляхів його досягнення [5, с. 590–591].

Іншу, протилежну концепцію щодо «української проблеми» обстоювала т. зв. «народова демократія» міністра закордонних справ Польщі Р. Дмовського. Прибічники цієї концепції вважали, що

«український націоналізм» з його прагненням забрати Галичину більш небезпечний для польської новопосталої держави, ніж російський більшовизм. Тому пропонували порозумітися з Росією, яка також не сприймала українських націоналістів, з тим, щоб раз і назавжди усунути небезпеку, яку вони несуть для обох країн. З цією метою прибічники Р. Дмовського навіть погоджувались піти на територіальні поступки Росії, зокрема, відсунути кордон між Польщею і Московщиною з лінії Дніпра на лінію Збруча. «Більш спритні і одверті публіцисти цього табору, – писав М. Ковалевський, – не соромились писати у своїх статтях на адресу нових советських можновладців: ви, мовляв, тримайте міцно своїх українців, а ми будемо тримати своїх, і таким чином буде спокій» [5, с. 592].

М. Ковалевський зазначав, що концепцію Р. Дмовського підтримувала більшість польського громадянства, але вони були змушені приховувати свої погляди, оскільки на чолі держави стояв Й. Пілсудський. Проте намагалися на кожному кроці «зводити концепцію Пілсудського нанівець» [5, с. 593]. Це особливо проявилось у подіях, які сталися після укладання Варшавської угоди 1920 р., зокрема, у небажанні багатьох польських урядовців збільшувати й озброювати українські військові частини, що прагнули продовжувати боротьбу за незалежність України, надавати зброю українським селянам, які відгукнулись на мобілізаційний заклик військової влади УНР. «Українські військові частини їм (полякам – М.С.) потрібні були тільки для декорації», – констатував М. Ковалевський [5, с. 593].

Певною мірою висвітлює політику Польщі щодо інтернованої на її території Армії УНР М. Стахів. У своїй праці «Третя Советська Республіка в Україні» він з'ясовує причини, через які армія опинилась у польських таборах для інтернованих. Головна з них, вважав автор, полягала у спробах польського керівництва коштом України, її Збройних Сил розв'язати власні проблеми у взаємовідносинах із радянською Росією. «У цій справі, – писав автор, – була панівна opinio польських урядових коаліційних партій проста: покинути її (УНР – М.С.) на волю долі, або, іншими словами, продати її політично Москві під час мирових переговорів» [14, с. 187]. Детально аналізуючи політику польських урядових кіл під час підготовки Ризького мирного договору з більшовицькою Москвою, М. Стахів доводив, що поляки послідовно готували зраду свого союзника – УНР, її армії. Підписавши 12 жовтня 1920 р. прелімінарний договір із більшовиками, згідно якого 18 жовтня 1920 р. польські та більшовицькі війська припиняли бойові дії, Польща, наголошував М. Стахів, тим самим «...залишила советським арміям волю знищити мілітарно Армію Української Народної Республіки, що знаходилася тоді на Схід від Збруча в боях проти советських військ» [14, с. 195]. При цьому автор зазначав, що, незважаючи на мужній опір Української Армії, вона, покинута напризволяще своїм колишнім союзником, не змогла довго чинити опір переважаючим силам більшовиків і змушена була відступити за Збруч до Галичини, яка фактично перебувала в руках у поляків. «Польське військо згідно зі своїм договором про перемир'я роззброїло Армію УНР на терені Галичини та інтернувало її в різних таборах», – констатував М. Стахів [14, с. 200].

У цій праці подається й певна інформація щодо надання поляками допомоги Уряду УНР в екзилі у підготовці всенародного антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р., але широко цю тему автор не розвинув.

Підводячи підсумки, можемо зазначити, що в працях українських зарубіжних істориків політика польських та румунських урядових кіл щодо інтернованої на їх території Армії УНР не була розглянута як закінчена наукова проблема. Як правило, констатувалося прагнення політиків цих країн скористатися воєнним потенціалом українського війська для розв'язання власних проблем у взаємовідносинах з більшовицькою владою України та Росії, але без достатнього аналізу обставин, які зумовлювали спрямованість такої політики, як в цілому, так і в окремих конкретних епізодах. При цьому переважали публікації, у яких розглядалася політика Польщі щодо інтернованого на її території українського вояцтва. Позиція ж румунського керівництва у цьому питанні висвітлювалась українськими зарубіжними істориками скромніше і лише в міжвоєнний період, а в повоєнну добу зазначена проблема взагалі опинилася поза їх увагою.

Подальше дослідження цієї проблеми було продовжене істориками незалежної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Власенко В. Н. Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии. *Русин.* 2014. № 4 (38). С. 99–114.
2. Власенко В. М. Украинская эмигрантская периодика в межвоенной Румынии. *Русин.* 2018. № 53. С. 311–327.

3. Власенко В. М. Творча спадщина Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб». *Український національно-визвольний рух XX ст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого Зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки)*. Житомир, 2011. С. 166–177.
4. Геродот Д. На службі українській справі (Про українську еміграцію в Румунії). *Тризуб*. 1933. №30–31. С. 23–27.
5. Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. 720 с.
6. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упорядкування, вступна стаття та коментарі В. Власенка. Суми, 2009. 128 с.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917 – 1921. Київ, 2003. 608 с.
8. Порохівський Г. Десять років на еміграції. *Табора*. 1929. Кн. 11. С. 76–86.
9. Порохівський Г. Десять років на еміграції. *Табора*. 1929. Кн. 12. С. 75–82.
10. Порохівський Г. Десять років на еміграції. *Табора*. 1931. Кн. 15. С. 69–80.
11. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії. *Табора*. Каліш. 1930. Кн. 13. С. 57–68.
12. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії. *Табора*. Каліш. 1931. Кн. 16. С. 74–90.
13. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії. *Табора*. Каліш. 1932. Кн. 17. С. 71–78.
14. Стахів М. Третя Советська республіка в Україні: нариси з історії третьої воєнної інвазії Советської Росії в Україні і розвитку окупаційної системи в часі: листопад 1919 – листопад 1924. Нью-Йорк, 1968. 244 с.
15. Стопчак М. В. Політика Польщі та Румунії щодо інтернованої Армії УНР (1921 – 1924): інтерпретації радянської історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2020. Вип. 31. С. 128–136.
16. Стопчак М. В. Політика Польщі та Румунії щодо інтернованої Армії УНР (1921 – 1924): сучасна вітчизняна історіографія. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2021. Вип. 35. С. 118–129.
17. Томашівський С. Під колесами історії. 2-ге вид. Нью-Йорк, 1962. 111 с.
18. Феденко П. Український рух у XX столітті. Лондон, 1959. 267 с.

References:

1. Vlasenko V. N. Tretia volna mezhvoennoi ukraynskoï polytycheskoï emyhratsyy v Rumynyy. *Rusyn*. 2014. № 4 (38). S. 99–114.
2. Vlasenko V. M. Ukraynskaïa emyhrantskaïa peryodyka v mezhvoennoi Rumynyy. *Rusyn*, 2018. № 53. S. 311–327.
3. Vlasenko V. M. Tvorcha spadshchyna Dmytra Herodota na storinkakh paryzkoho tyzhnevika «Tryzub». *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh XX st.: ideino-politychnyi, orhanizatsiyni ta viiskovy aspekti (do 90-richchia Druhoho Zymovoho pokhodu, 70-richchia pokhidnykh hrup OUN ta 70-richchia Olevskoi respubliki)*. Zhytomyr, 2011. S. 166–177.
4. Herodot D. Na sluzhbi ukrainskii spravi (Pro ukrainsku emihratsiiu v Rumunii). *Tryzub*. 1933. №30–31. S. 23–27.
5. Kovalevskiy M. Pry dzherelakh borotby: spomyny, vrazhennia, refleksii. *Insbruk*, 1960. 720 s.
6. Lysty Kostia Matsiievycha do Symona Petliury (1920–1923 rr.) / Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari V. Vlasenka. *Sumy*, 2009. 128 s.
7. Mazepa I. *Ukraina v ohni y buri revoliutsii 1917 – 1921*. Kyiv, 2003. 608 s.
8. Porokhivskiy H. Desiat rokiv na emihratsii. *Tabor*. 1929. Kn. 11. S. 76–86.
9. Porokhivskiy H. Desiat rokiv na emihratsii. *Tabor*. 1929. Kn. 12. S. 75–82.
10. Porokhivskiy H. Desiat rokiv na emihratsii. *Tabor*. 1931. Kn. 15. S. 69–80.
11. Porokhivskiy H. *Ukrainska viiskova emihratsiia v Rumunii*. *Tabor*. Kalish. 1930. Kn. 13. S. 57–68.
12. Porokhivskiy H. *Ukrainska viiskova emihratsiia v Rumunii*. *Tabor*. Kalish. 1931. Kn. 16. S. 74–90.
13. Porokhivskiy H. *Ukrainska viiskova emihratsiia v Rumunii*. *Tabor*. Kalish. 1932. Kn. 17. S. 71–78.
14. Stakhiv M. *Tretia Sovietska respublika v Ukraini: narysy z istorii tretoi voiennoi invazii Sovetskoï Rosii v Ukraini i rozvytku okupatsiinoï systemy v chasi: lystopad 1919 – lystopad 1924*. Niu-York, 1968. 244 s.
15. Stopchak M. V. *Polityka Polshchi ta Rumunii shchodo internovanoi Armii UNR (1921 – 1924): interpretatsii radianskoï istoriografii*. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii*. Vinnytsia, 2020. Vyp. 31. S. 128–136.
16. Stopchak M. V. *Polityka Polshchi ta Rumunii shchodo internovanoi Armii UNR (1921 – 1924): suchasna vitshyzniana istoriografii*. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii*. Vinnytsia, 2021. Vyp. 35. S. 118–129.
17. Tomashivskiy S. *Pid kolesamy istorii*. 2-he vyd. Niu-York, 1962. 111 s.
18. Fedenko P. *Ukrainskykh rukh u XX stolitti*. London, 1959. 267 s.